

Preispitivanje modela religijskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini

Emina Abrahamsdotter

Sadržaj

1. Sažetak

2. Uvod

- 2.1. Politike i metode istraživanja
- 2.2. Polazna tačka: UNESCO-ovi stubovi obrazovanja i principi iz Toleda
- 2.3. Ključni rezultati

3. Religijsko obrazovanje u Bosni i Hercegovini

4. Saznanja i empirijski rezultati

- 4.1. Religijsko obrazovanje i identitet
- 4.2. Religijsko obrazovanje i pitanje izbora
- 4.3. Religijsko obrazovanje i pripadanje
- 4.4. Konfesionalno religijsko obrazovanje ili Kultura religija

5. Prema cjelovitom i integrativnom religijskom obrazovanju

- 5.1. Međureligijsko obrazovanje

6. Politike o religijskom obrazovanju u pluralnom društvu

- 6.1. Opcija politike 1: Konfesionalni religijski pristup
- 6.2. Opcija politike 2: Međureligijski pristup
- 6.3. Opcija politike 3: Protoreligijski pristup

7. Preporuke

- 7.1. Preporuke za tvorce politika
- 7.2. Preporuke za vjerske zajednice
- 7.3. Preporuke za roditelje

8. Bibliografija

Sažetak

Religijsko obrazovanje u Bosni i Hercegovini je konfesionalne prirode. Uvedeno je u sistem javnog obrazovanja, bez javne debate ili uključivanja roditelja. Ipak, neka istraživanja nagovještavaju, a vjerske zajednice uvjeravaju da velika većina roditelja podržava konfesionalni model podučavanja religija. Ovo istraživanje detaljno ispituje razloge zbog kojih roditelji podržavaju konfesionalno religijsko obrazovanje u osnovnim školama, kao i njihove stavove o pitanju predmeta Kultura religija. Trenutni jednoreligijski model predstavlja niz izazova. Učenici se razdvajaju na časovima religijskog obrazovanja prema vjerskim i etničkim linijama i njihovo znanje o religiji ograničeno je na izučavanje njihove vlastite religijske tradicije. Neki učenici su isključeni iz religijskog obrazovanja i nije im pružena smisljena alternativa. Ključni empirijski rezultati pokazuju da se podrška roditelja trenutnom modelu religijskog obrazovanja odnosi na pitanja identiteta, pitanje pripadnosti i nedostatka smislenih alternativa ponuđenom modelu religijskog obrazovanje. Svi su roditelji, također, izrazili pozitivan stav o Kulturi religija zbog znanja, društvene inkluzije i mira u državi. Ova studija zagovara religijsko obrazovanje zasnovano na četiri osnovna stuba obrazovanja UNESCO-a i Toledo vodećim principima o podučavanju o religijama i vjerovanjima u državnim školama. Studija, također, raspravlja o tri moguće političke opcije zagovarajući model međureligijskog obrazovanja u državnim školama koji afirmira i uključuju sve učenike bez obzira na njihovu religijsku pripadnost. Sačinjen je niz preporuka za tvorce politika, vjerske zajednice i roditelje.

Emina Abrahamsdotter

je Magistar politologije sa Univerzitetat u Lundu, Svedska i polaznica postdiplomskog studija *Religijske studije* pri Centru za interdisciplinarnu postdiplomsku studiju u Sarajevu. Teme istraživačkih radova su: etnički konflikt na Kosovu, ulogu UN-a u unutar državnim konfliktima i rodna analiza hadisa. Objavljivala članke na temu Islam i rodna ravnopravnost u Svedskoj. Radila u Svedskom Zavodu za Migracije, Medjunarodnoj konfederaciji sindikata, Medjunarodnom Centru Olof Palme, a trenutno angažovana kao konsultantica od strane UNIFEM-a.

2. Uvod

2.1. Problem i metode istraživanja

Da li političku elitu zanima šta roditelji misle o religijskom obrazovanju u državnim školama? Imaju li roditelji dovoljno informacija, znanja i prilika za raspravu o ovom pitanju? Da li im je ponuđena ikakva smisljena i razumna alternativa trenutnom modelu jednoreligijskog podučavanja? U bivšoj Jugoslaviji je religijsko obrazovanje bilo u potpunosti zabranjeno u sistemu javnog obrazovanja od 1952. godine. Tada se roditelji o ovome nisu ništa pitali. Jedino religijsko obrazovanje koje je bilo omogućeno bilo je ono koje se organiziralo u parohijskim crkvama i džamijama i bilo je isključivo konfesionalno. Trenutna situacija u Bosni i Hercegovini je bitno drugačija. Od 1993. godine, od sredine rata u BiH, religijsko obrazovanje je prisutno u sistemu javnog školstva. Opet se roditelji o ovome nisu ništa pitali. Iako nemamo detaljna istraživanja o stajalištima roditelja o religijskom obrazovanju, neke prethodne kvantitativne analize, koje je proveo *Fond otvoreno društvo u Bosni i Hercegovini* i predstavio ih u svojoj publikaciji *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu?*, pokazuju da velik broj roditelja podržava konfesionalno religijsko obrazovanje u državnim školama. Zašto je to tako? Kakva mišljenja roditelji stvarno imaju o religijskom obrazovanju? Ova studija politike pokušava razumjeti pozadinske razloge za roditeljsku podršku konfesionalnom religijskom obrazovanju, raspravlja o posljedicama trenutnog modela religijskom obrazovanja i predlaže neke moguće alternative. Raspravlja, također, i o interesu i spremnosti roditelja da podrže nekonzfesionalni školski predmet kao alternativu. Na kraju studija, također, predstavlja tri moguće opcije politike i iznosi niz konstruktivnih preporuka relevantnim interesnim stranama kao što su donosioci političkih odluka, vjerske zajednice i roditelji, kako bi se ponovno razmatrile trenutne politike o religijskom obrazovanju u Bosni i Hercegovini.

Podaci za ovu studiju politike su sakupljeni i iz primarnih i iz sekundarnih izvora. Krajem 2008. i početkom 2009. godine obavljeno je osamnaest dubinskih, nestruktuiranih intervjua ili fokusiranih intervjua sa roditeljima. Za razliku od kvantitativnih anketa, intervjui pružaju dobar uvid u mišljenja, vrijednosti, stavove i osjećaje ljudi (May 2001, str. 120) i daju nam mogućnost za ono što Weber naziva *Verstehen*. Njihov otvoreni karakter može otkriti šta roditelji misle o religiji u obrazovanju i kako tumače njeno značenje i vrijednost. Ovaj metod istraživanja i vrsta intervjua mogu, također, olakšati bolje razumijevanje procesa kojim su roditelji usvojili svoje određeno stajalište o podučavanju religije u javnim školama, te prepoznati izvore u ovom procesu koji su uticali na formiranje njihovog stajališta. Uz pomoć intervjua želim sagledati ovo pitanje "očima roditelja" (Bryman 2004, str. 279). Kao što to Bryman sugerira (2004, str. 280) problem istraživanja se mora razumijeti i protumačiti iz njihove vlastite perspektive. Da bi se razumjeli društveni postupci, moramo shvatiti značaj koji sudionici pridaju svojim postupcima. Uz to, Bryman naglašava bitnost opisivanja i razumijevanja konteksta u kojem se određeni društveni postupak odvija.

Intervjui su održani u Sarajevu, Mostaru, Donjem Vakufu, Bugojnu i Banja Luci. Većina intervjua je organizirana u Federaciji Bosne i Hercegovine gdje je religijsko obrazovanje u vidu vjeronauke u osnovnim školama izbran predmet, što nije slučaj u Republici Srpskoj. Sagovornici su bili, petnaest žena i tri muškarca, različitog nivoa obrazovanja - od niskog do visokog. Svi roditelji su rekli da su vjernici. Uz to, pregledani su i bitni zakoni, istraživanja i izvještaji.

2.2. Polazna tačka: UNESCO-vi stubovi obrazovanja i Toledo principi

Ova studija raspravlja o religijskom obrazovanju u državnim školama u Bosni i Hercegovini i u odnosu na moderno obrazovanje općenito i u odnosu na podučavanje o religijama i vjeronjima konkretno. Krenula sam od ideje sveobuhvatnog obrazovanja zasnovanog na četiri osnovna stuba obrazovanja, kao što je to predloženo u izvještaju koji je objavila Obrazovna, naučna i kulturna organizacija Ujedinjenih nacija (UNESCO) 1996. godine pod nazivom *Sposobnost učenja: Naše skriveno blago*, i takozvanim *Toledo vodećim principima o podučavanju o religijama i vjeronjima u javnim školama*, koji nam pružaju korisne smjernice o tome kako podučavati o religijama. Četiri stuba obrazovanja odnose se na *učenje da bi se postiglo znanje*, *učenje da bi se djelovalo*, *učenje kako bi se živjelo zajedno* i *učenje za čitav život*. Oni su svi međusobno povezani i jednako bitni, a obrazovanje je shvaćeno kao proces koji traje čitav život i koji je povezan sa životom. Shvatanje sveobuhvatnog obrazovanja zasnovanog na ova četiri stuba je detaljno opisano u slijedećem citatu:

“Neke od karakteristika u vezi sa ovim su: solidarnost, odlučnost, kreativnost, istrajnost, raznolikost, zajednica, rizici. Sveobuhvatno obrazovanje posmatra osobe kao potpuna bića; okrenuto je procesu, dinamično, eksperimentalno, inovativno, stvara odnose, inkluzivno je, daje život; prihvata različitosti, zasnovano je na kontekstu . . . sveobuhvatno obrazovanje znači pomoći u ostvarenju mogućnosti, u osnaživanju; ono omogućava ljudima da uzmu svoj život pod kontrolu. U svemu tome, cjelovito obrazovanje mora biti međureligijsko, međukonfesionalno, međugeneracijsko i međudisciplinarno, a metodologija koja se koristi predstavlja pristup koji je usmjeren na dijalog i kvalitet, pridavanje pažnje procesu i usmjerenost kako na pojedinca tako i na zajednicu (Schreiner 2005, str. 31).”

Pregled četiri stuba obrazovanja:

Osnovni stubovi obrazovanja	Objašnjenje
Učenje da bi se postiglo znanje	Učenje <i>da bi se postiglo znanje</i> ne tiče se usvajanja određene količine određenih podataka, već sticanja vještina za ovladavanje znanjem.
Učenje da bi se djelovalo	Učenje <i>da bi se djelovalo</i> odnosi se na razvoj životnih vještina kao što su vještine komuniciranja, sposobnost rada u timu, vještine rješavanja problema i vještine upravljanja sukobima.
Učenje kako bi se živjelo zajedno	Učenje <i>kako bi se živjelo zajedno</i> uključuje otkrivanje drugih i djelovanje ka zajedničkim ciljevima. Ovo znači da neko mora prvo upoznati sebe prije nego postane sposoban da razumije druge, ali isto tako, razumijevanje drugih veoma doprinosi sopstvenom razvoju.
Učenje za čitav život	Učenje <i>za čitav život</i> znači da bi obrazovanje trebalo ohrabrivati individualno, kritičko razmišljanje i pomoći učenicima i učenicama da stvore vlastite sudove. Samo će ovako pojedinac i pojedinaka biti sposobni da odrede šta je ispravno uraditi u određenim situacijama. Ovo se, također, odnosi na naš odnos sa zajednicom.

Tabela 1:
Četiri osnovna stuba obrazovanja
prema UNESCO-u.¹

¹ Ovaj izvještaj je dostupan na: http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/15_62.pdf

Sve u svemu, mogli bismo reći da religijsko obrazovanje ne primjenjuje ni jedan od gore predstavljenih stubova obrazovanja, ili barem ne u onoj mjeri koja je potrebna unutar sveobuhvatnog obrazovanja. Učenje da bi se postiglo znanje obično se svodi na učenje podataka i koncepata o islamu ili kršćanstvu i često se posmatra kao primarni cilj. Učenje da bi se djelovalo obično se svodi na molitve i vjerske rituale. Učenje kako bi se živjelo zajedno, izgleda, nije u fokusu trenutnog religijskog obrazovanja, a to je ozbiljno pitanje koje je neophodno uključiti. Takav pristup u religijskom obrazovanju bi onda aktivno uključivao borbu protiv nacionalizma, rasizma, netolerancije i neznanja, djelujući u interesu mira i stabilnosti. Ovi stubovi obrazovanja bi, ukoliko bi se primijenili na religijsko obrazovanje u državnim školama, doprinijeli promjenama "iz uskogrudnog nacionalizma u univerzalizam, iz etničkih i kulturoloških predrasuda u toleranciju, razumijevanje i pluralizam, iz autokratije u demokratiju u svojim raznim oblicima, te iz tehnološki podijeljenog svijeta, u kojem je visoka tehnologija privilegija nekolicine, u tehnološki ujedinjen svijet" (Delors 1996, str. 141).

² Ova knjiga je dostupna na: http://www.osce.org/publications/odihr/2007/11/28314_993_en.pdf

Uz UNESCO-ova četiri osnovna stuba obrazovanja, koristim se, također, takozvanim *Toledo vodeća načela o podučavanju o religijama i vjerovanjima u javnim školama* koji su razvijeni kako bi se "doprinijelo poboljšanom shvatanju rastuće vjerske raznolikosti svijeta i rastućeg prisustva vjere u javnoj sferi. Njihova osnova zasniva se na dva suštinska principa: prvom, da postoji pozitivna vrijednost u podučavanju koje naglašava poštovanje *svačijih* prava na slobodu vjere i vjerovanja, i drugom, da podučavanje o religijama i vjerovanjima može umanjiti štetne nesporazume i stereotipe" (Toledo vodeća načela 2007, str. 2).

Vodeća Toledo načela zasnivaju se na slijedećim konačnim zaključcima:

Tabela 2:
Vodeći principi iz Toledo o podučavanju o religijama i vjerovanjima²

1.	Znanje o religijama i vjerovanjima može ojačati shvatanje važnosti poštivanja svačijeg prava na slobodu vjeroispovjesti ili vjerovanja, njegovanje demokratskog građanskog prava, promoviranje razumijevanja društvenih različitosti i, u isto vrijeme, jačati društvenu koheziju.
2.	Znanje o religijama i vjerovanjima ima vrijedan potencijal za smanjivanje sukoba koji su zasnovani na nedostatku razumijevanja za vjerovanja drugih i za ohrabivanje poštivanja njihovih prava.
3.	Znanje o religijama i vjerovanjima je vrlo važan dio kvaliteta obrazovanja. Kvalitetno obrazovanje podrazumjeva dobro poznavanje historije, književnosti i umjetnosti te pomaže u proširivanju kulturološkog vidokruga pojedinca i pojedinke i produbljuje shvatanje o kompleksnosti prošlosti i sadašnjosti.
4.	Podučavanje o religijama i vjerovanjima je najefikasnije kada se kombinira sa naporima da se osnaži poštivanje prava drugih, čak i kada postoji neslaganje o religijama ili vjerovanjima. Pravo na slobodu vjeroispovjesti ili vjerovanja je univerzalno pravo i sa sobom nosi obavezu zaštite prava drugih, uključujući i poštivanje dostojanstva svih ljudskih bića.
5.	Lična religijska (ili nereligijska) uvjerenja pojedinca i pojedinke ne pružaju dovoljan razlog za isključenje osobe iz podučavanja o religijama i vjerovanjima. Najvažnije što bi trebalo razmotriti u vezi sa ovim se odnosi na stručno znanje, kao i za osnovni odnos prema ljudskim pravima ili predanost ljudskim pravima uopćeno, te slobodi vjeroispovjesti ili vjerovanja posebno.
6.	Potrebno je prilagođavanje politika djelovanja kao odgovor na posebne religijske potrebe kako bi se izbjeglo kršenje prava na slobodu vjeroispovjesti ili vjerovanja. Čak i kada nisu izričito neophodna u smislu zakona, takva prilagođavanja i fleksibilnost doprinose izgradnji ambijenta tolerancije i uzajamnog poštivanja.
7.	Kada je predmet koji podučava o religijama i vjerovanjima obavezan i pri tom se predaje na zadovoljavajuće neutralan i objektivan način, zahtijevanje prisustva na tim časovima ne predstavlja kršenje slobode vjeroispovjesti i vjerovanja (iako je državama ostavljena mogućnost djelimičnog ili potpunog ograđivanja od ovakvih postavki).

2.3. Ključni rezultati

Roditelji podržavaju konfesionalno religijsko obrazovanje u državnim školama iz niza razloga. Tokom intervjua su prepoznati ključni razlozi koji su izloženi u tabeli:

Razlozi za podržavanje religijskog obrazovanja prema riječima roditelja	Prikazivanje postojećeg problema
Roditelji žele da njihova djeca razviju religijski identitet. Neki od roditelja su povezali svoja bolna ratna iskustva sa nedostatkom dovoljno jakog religijskog identiteta koji se sada mora ojačati. Podrška se, također, objašnjava činjenicom da je religijsko obrazovanje bilo marginalizirano u bivšoj Jugoslaviji.	Religijsko obrazovanje je pitanje identiteta.
Roditelji misle da ne postoji predmet koji je smisljena alternativa religijskom obrazovanju. Također, podržavaju religijsko obrazovanje zato što ga podržavaju i druge vjerske skupine i zato što ga većina učenika i učenica pohađa. Uz to, roditeljima nije dato dovoljno informacija o razlici između konfesionalnog i nekonfesionalnog pristupa podučavanja o religiji.	Religijsko obrazovanje je problem izbora (ili nedostatka izbora).
Roditelji žele da njeguju osjećaj pripadnosti zajednici i da prenesu svoju tradiciju na djecu. Roditelji, također, žele da povećaju znanje svoje djece o vlastitoj vjeri. Vjeruju da religijsko obrazovanje u sistemu javnog školstva daje religijskom obrazovanju autoritet i legitimitet.	Religijsko obrazovanje je pitanje pripadanja i tradicije.
Roditelji vjeruju da će religijsko obrazovanje poboljšati moralne vrijednosti njihovog djeteta i društva općenito.	Religijsko obrazovanje je pitanje morala.

Ključni rezultati sugeriraju da su pozadinski razlozi za podržavanje religijskog obrazovanja u državnim školama, uglavnom, povezani sa pitanjem identiteta i pripadanja, ali, također, i sa nedostatkom bilo kakvih smislenih alternativa. Zapanjujući rezultat kod sagovornika sa niskim nivoom obrazovanja bio je značajni nedostatak znanja o religiji općenito, njenom značenju i funkcijama. Čak i znanje o njihovoj vlastitoj religiji je često površno i obično ograničeno na molitve i zajedničke vjerske rituale. Takvo neznanje ograničava sposobnost osobe da shvati i razmišlja o prednostima i nedostacima trenutnog modela religijskog obrazovanja. Ovo nalaže potrebu za konkretnijom javnom debatom na lokalnom nivou, nivou koji je blizak roditeljima. Još jedan dominantni rezultat koji je uočen je strah, naročito kod sagovornika muslimanskog porijekla, zasnovan na ranijim iskustvima, obično povezan sa prošlim ratom. Mnogi sagovornici su pojasnili svoje stajalište pozivajući se na gubitak bliske osobe, imovine i lično iskustvo nasilja. Također su izrazili strah za budućnost i vjeruju da će dopuštajući svojoj djeci da pohađaju konfesionalno religijsko obrazovanje pomoći da ona očuvaju svoj posebni vjerski i etnički identitet. Roditelji sa katoličkim porijeklom skrenuli su svoju pažnju na pitanje pritiska koji vrše lokalni predstavnici katoličke crkve. Roditelji sa pravoslavnim porijeklom, koji žive u Republici Srpskoj, izrazili su veliko nezadovoljstvo činjenicom da je religijsko obrazovanje tamo obavezno za svu djecu pravoslavne ispovijesti.

Tabela 1:
Ključni rezultati koji su uočeni tokom intervjua

Bitno je naglasiti dva dodatna rezultata. Jedan od njih je u vezi sa činjenicom da su svi roditelji-sagovornici bili otvoreni i da su odobrali da njihova djeca uče o drugim religijama i zajedno sa učenicima različitog religijskog i nereligijskog svjetonazora. Ovo nije bilo očekivano jer postoji opće uvjerenje da roditelji vjernici ne podržavaju nekonfesionalno podučavanje o religiji. Mnogi roditelji su, također, prepoznali rizike trenutnog modela jednoreligijskog podučavanja u odnosu na mir, stabilnost i integraciju države. Još jedan bitan rezultat, a vezan za ovo je da većina roditelja šalje svoju djecu na religijsko obrazovanje koje se organizira u vjerskim zajednicama pošto smatraju da je znanje koje stižu o svojoj vjeri u državnim školama nedovoljno. Ovo je paradoks jer znači da količina religijskog obrazovanja koja je danas omogućena u državnim školama - što vjerske zajednice zahtijevaju i za šta se strastveno bore - ne ispunjava u potpunosti očekivanja roditelja vjernika.

3. Religijsko obrazovanje u Bosni i Hercegovini

Od početka 1991. godine državne vlasti i vjerske zajednice su započele oblikovanje religijskog obrazovanja u državnim školama za sve konfesije u državi. Ova inicijativa je dovela do *"Plana i programa islamske, pravoslavne, katoličke, jevrejske i adventističke vjeronauke"* 1994. godine. Religijsko obrazovanje u vidu vjeronauke kao školskog predmeta je uvedeno u državne škole tokom rata zakonom Republike Bosne i Hercegovine. Taj zakon je, potom, 1996. godine prenesen u postdejtonske ustavne strukture. Vjeronauka je uređena *Zakonom o slobodi religija i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini* usvojenim 2004. godine. Zakon određuje pravo sve djece na vjeronauku i naglašava odgovornost i pravo vjerskih zajednica na primjenjivanje vjeronauke unutar sistema javnog školstva. Član 4 navodi:

... Svako ima pravo na vjersku pouku, koju će obavljati samo osobe koje na tu službu imenuje službeno tijelo ili predstavnik njegove Crkve ili vjerske zajednice, kako u vjerskim ustanovama tako u javnim i privatnim predškolskim ustanovama i osnovnim školama i višim razinama obrazovanja ....

Uz to, postoji i *Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju* koji važi u čitavoj državi, kao i zakoni o obrazovanju u svim kantonima. U tekstovima ovih zakona vjeronauka zauzima značajno mjesto i članovi koji se tiču vjeronauke obično se nalaze na početku zakona, zajedno sa članovima koji reguliraju jezike u školi. U svrhu ovog istraživanja korisno je citirati Član 9 *Okvirnog zakona* koji navodi: *"Škole će unaprjeđivati i štiti vjerske slobode, toleranciju i kulturu dijaloga u BiH"*. Citirane odredbe ova dva zakona je, čini mi se, teško uskladiti i sprovesti u stvarnosti.

U trenutnom sistemu državne škole moraju ponuditi religijsko obrazovanje učenicima koji pripadaju određenoj vjerskoj tradiciji, zasnovanu na normativnoj teologiji i uz konfesionalni pristup. U Federaciji Bosne i Hercegovine ovaj školski predmet je izborno-obavezan, što znači da roditelji imaju priliku birati i da, kada jednom pristanu, njihovo dijete mora pohađati konfesionalno religijsko obrazovanje tokom ostatka osnovnog obrazovanja. U Republici Srpskoj religijsko obrazovanje je obavezno za sve učenike tokom osnovnog obrazovanja i ni roditelji ni učenici nemaju izbora. Crkve i vjerske zajednice imaju veliki uticaj na religijsko obrazovanje i one su odgovorne za izradu nastavnog plana kao i za imenovanje nastavnog kadra. Obično se vjeronauka održava jedan čas sedmično, ali u nekoliko kantona državne škole omogućuju

dva časa sedmično. Bosanskohercegovački zakoni pružaju mogućnosti za slične varijante i sa drugim predmetima koji bi bili alternativa vjeronauci. Ovo je, međutim, često teško provodivo u stvarnosti, uglavnom zbog nedostatka iskrene volje školskog rukovodstva da učenicima pruži smislaonu alternativu konfesionalnom religijskom obrazovanju.

Uz to, bitno je naznačiti da u oba entiteta ulogu školske inspekcije provode sama ministarstva ili ministarstva putem Pedagoških zavoda. Ovaj politički uticaj na izvršnu vlast političkog sistema zasigurno nije dio dobrih praksi vlasti po kojima je predviđeno razdvajanje politike i javne uprave u najboljem interesu svih (Funkcionalni pregled javne uprave sektora obrazovanja u BiH 2005, str. 9). Zakonski okvir i politički uticaj na škole putem inspekcija bitni su da bi se shvatio kontekst u kojem roditelji donose svoje odluke.

Religijsko obrazovanje u državnim školama može se organizirati u skladu sa različitim modelima³. Nekada je organizacija religijskog obrazovanja isključiva odgovornost državnih vlasti, nekada vjerskih zajednica, a nekada oni dijele odgovornost za religijsko obrazovanje po principu saradnje. Međutim, najčešća podjela leži između konfesionalnog i nekonfesionalnog modela religijskog obrazovanja. Njihove glavne karakteristike predstavljene su u slijedećoj tabeli.

³ Za detaljan komparativan pregled vidi "Religija i školovanje u otvorenom društvu", str. 42 – 48.

Konfesionalno religijsko obrazovanje	• Želi oblikovati religijski identitet vjernika i vjernica • Podučava za religiju • Sadržaj pripada jednoj vjerskoj tradiciji i zasnovan je na normativnoj teologiji • Ciljani su samo učenici i učenice koji pripadaju toj određenoj vjerskoj zajednici • Uključuje vjerske rituale, molitve, simbole, itd. • Obično je izborno • Organiziraju je i sprovode vjerske zajednice
Nekonfesionalno religijsko obrazovanje	• Primarni cilj je prijenos znanja i vrijednosti • Podučava o religiji • Sadržaj je zasnovan na objektivnijem naučnom znanju • Obično je obavezno za svu djecu • Ne uključuje rituale, molitve, simbole, itd. • Organiziraju je i provode državne vlasti

Tabela 3:
Glavne razlike između konfesionalnog i nekonfesionalnog pristupa religijskom obrazovanju

Uz to, međunarodna zajednica, zajedno sa bosanskohercegovačkim vlastima, organizirala je uvođenje predmeta pod nazivom *Kultura religija* kao pilot-projekat u nekim državnim školama širom zemlje. Ovaj predmet ima nekonfesionalni pristup i podučava sve učenike i učenice o vjerovanjima i praksama većih religija koje su prisutne u Bosni i Hercegovini. Sprovođenje ovog pilot-projekta počelo je 2004. godine, ali njegovi počeci naziru se još na *Konferenciji ministara obrazovanja Bosne i Hercegovine* koja je održana 2000. godine. Na ovoj su se konferenciji entitetski ministri obrazovanja obavezali na niz ključnih reformi obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Oni su izjavili da bi se "obrazovanje trebalo koristiti za spajanje (zajednica) i da one međusobno žive u toleranciji." Potvrđeno je da se kulturološko i lingvističko naslijeđe svih naroda u državi mora priznati i poštivati, njegujući u isto vrijeme "međukulturalno razumijevanje i komunikaciju". Jedan konkretan način za ovo bilo bi uključivanje "podučavanje o svim većim religijama koje se praktiraju u Bosni i Hercegovini." (OSCE-ov Izvještaj o statusu pilot predmeta Kultura religija, 2007)⁴.

⁴ Ovaj izvještaj je dostupan na: <http://www.oscebih.org/documents/9906-eng.pdf>

Primjena pilot-projekta uveliko se razlikovala širom države. Predmet *Kultura religija* organiziran je kao alternativna, dodatna ili vannastavna aktivnost. U Republici Srpskoj predmet je obavezni dodatak uz konfesionalno religijsko obrazovanje i nudi se u devetom razredu osnovne škole. Trenutno 13 škola podučava Kulturu religija. U Federaciji BiH se situacija u vezi sa ovim pitanjem razlikuje. Kantoni u kojima su Hrvati većinsko stanovništvo odbili su da učestvuju u ovom pilot-projektu pošto ga Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nije podržala. U nekoliko drugih kantona, prije svega Tuzli i Sarajevu, *Kultura religija* se podučava.

4. Saznanja i empirijski rezultati

Glavno pitanje koje je postavljeno sagovornicima bilo je "Koji su vaši razlozi za podržavanje konfesionalnog religijskog obrazovanja u državnim školama?" U odgovorima na ovo pitanje uočena je zanimljiva razlika u reakciji kod sagovornika i sagovornica sa niskim i visokim nivoom obrazovanja. Sagovornike sa niskim nivoom obrazovanja jako je iznenadilo uopće postavljanje takvog pitanja. Na početku nisu imali jasan stav o ovom pitanju. To da su dali svoj pristanak da djeca pohađaju konfesionalno religijsko obrazovanje u državnim školama je, jednostavno, uzeto zdravo za gotovo i ovo pitanje nije ozbiljnije razmatrano. Visoko obrazovani sagovornici imali su jasniji stav o ovome. Analiza kvalitativnih intervjua otkrila je da su glavni razlozi za podršku konfesionalnog religijskog obrazovanja u državnim školama povezani sa pitanjem identiteta, pripadnosti, moralom i nedostatkom alternative i izbora.

4.1. Religijsko obrazovanje i identitet

Vjerska identifikacija sa nekom određenom vjerskom orijentacijom je jedno od najjačih obilježja identiteta kod naroda u Bosni i Hercegovini. Ovo je uočeno u svim intervjuima koje sam radila. Svi sagovornici su duboko ukorijenjeni u vjeri svoje porodice i imali su naizgled stabilan i neupitan vjerski identitet. Ovo je bilo vidljivo u izjavama poput "*zato što smo muslimani*", "*zato što je kršćanska vjera naše naslijeđe*", "*zato što želim da moja djeca znaju ko su*" i "*zato što jesam ono što jesam*", koje su navodili kao glavne razloge za podržavanje konfesionalnog religijskog obrazovanja u državnim školama. U ovoj studiji koristim se pojmom identiteta kao sociološkim konceptom koji prije svega predstavlja vezu između pojedinca ili pojedinke i određenog kolektiva. Zasniva se na pretpostavljenoj istovjetnosti koja podrazumijeva različitost u odnosu na druge. Identitet je, stoga, proces klasifikacije i proces povezivanja sebe sa nekim ili nečim (Duijzings 2000, str. 18).

U kontekstu Bosne i Hercegovine vjerski identiteti se najčešće preklapaju sa etničkim identitetima. Stoga je katolik ili katolkinja u isto vrijeme Hrvat ili Hrvatica, musliman ili muslimanka je Bošnjak ili Bošnjakinja, a pravoslavac ili pravoslavka je Srbin ili Srpinja. Takva kategorizacija daje utisak da se radi o jedinstvenim neosporenim identitetima. Takva jasna podjela koja isključivo prati vjersku pripadnost je naslijeđe iz Osmanskog carstva (Lweis 1968, str. 14-15). Može se govoriti o američkim muslimanima ili arapskim kršćanima ali, muslimanski Srbin ili bošnjački katolik ili pravoslavni Hrvat su apsurdni i kontradiktorni pojmovi. Ova historijska podjela i trenutna politika identiteta isključuju svaku mogućnost etničkog stapanja u Bosni i Hercegovini. Međutim, kao što to predlaže Duijzings, dublja analiza otkriva mnoštvo identiteta koji nam govore da pojedinačni identiteti uvijek imaju više slojeva, tj. svaka osoba sadrži razne identitete i pripada u nekoliko kategorija i grupa ljudi u isto vrijeme.

Slijede izvodi iz provedenih intervjua. Filip i Božica su roditelji četvero djece i žive u Bugojnu, muslimansko - katoličkom gradu u srednjoj Bosni. Njihova dva sina pohađaju konfesionalno religijsko obrazovanje u lokalnoj državnoj školi i oba roditelja to podržavaju. Majka kaže da glavni razlog za podršku leži u njenom uvjerenju da **“ko ne poštuje svoje ne poštuje ni tuđe”**. Ovo znači barem dvije stvari. Kao prvo, da je potreban preduvjet poznavanja vlastitog vjerskog identiteta da bi se iskazalo poštovanje prema drugim vjerskim identitetima. Tačnije, “moramo obrazovati ka identitetu, onda će se moći desiti komunikacija sa drugim i razumijevanje drugog” (Streib 2001, str. 138). Kao drugo, poštivanje vjerskih normi, vrijednosti i stavova vlastite porodice ili zajednice je, čini se, ključna tačka u pozitivnoj interakciji sa drugim. Drugim riječima, izjava majke pretpostavlja da prvo dolazi identitet, pa onda komunikacija. Ovo se može tumačiti kao želja da se njeguje tolerancija prema drugom i drugačijem u društvu. Međutim, ja ne mislim da je ovo primarna svrha majčine izjave. Više sam sklona tome da shvatim njen izraz kao siguran način zaštite i očuvanja njenog određenog katoličko - hrvatskog identiteta. Ovaj pristup koji je sažet u njenoj izjavi kontrolira ne samo izbor vjerskog identiteta njene djece već i sadržaj njihovog identiteta. Stoga je ostalo malo prostora da se isprobaju i razviju novi oblici vjerskog identiteta i pripadanja. Filip, otac u porodici, podržava konfesionalno religijsko obrazovanje **“zato što sam ja to što jesam i što volim da moje dijete zna to”**. Ova izjava je, također, povezana sa pitanjem identiteta kroz koje on izražava svoje jasno ubjeđenje da se njegov vlastiti vjerski identitet mora očuvati prijenosom na njegovu djecu. Njegova izjava otkriva niz pretpostavki. Kao prvo, on pretpostavlja da postoji “ja” koje odražava prirodno stanje njegovog bića. Kao drugo, ovo “ja” pretpostavlja postojanje jednog jedinstvenog identiteta. I konačno, njegova “samosvojnost” mora biti prenijeta na njegovu djecu i konfesionalno religijsko obrazovanje je jedan način da se ovo uradi.

Mirela, majka iz Mostara, izražava isti stav kada kaže: **“ko drži do svoje vjere drži i do tuđe”**. “Ja praktiram svoju vjeru”, kaže ona i nastavlja objašnjavati svoje duhovno iskustvo slijeđenja Križnog puta nekoliko dana ranije. Ona je ubijeđena da prakticiranje vjere daje ljudima dobrotu i međusobno poštovanje. Stoga, za nju vjersko iskustvo nije samo pitanje identiteta već, također, pitanje preobraženja i dostizanja višeg morala ljudskih bića. “Ti ljudi (vjernici) neće činiti zlo”, kaže ona, napominjući da djeca neće naučiti ništa loše na časovima religijskog obrazovanja. Na sličan način, Almira iz Donjeg Vakufa podržava religijsko obrazovanje jer “smo muslimani, jer smo islamske vjeroispovjesti, da se zna da smo muslimani”.

Većina roditelja-sagovornika shvata vjerski identitet kao nešto bitno, ali kao nešto što je nepromjenljivo i statično. Čini se da je to zatvorena i neupitna stvar. Međutim, “identitet ne treba smatrati imenicom, već glagolom, jer opisuje proces. Identitet se uvijek razvija, nikada nije dovršen i uvijek je fragmentiran (Streib 2001, str. 139). Nadalje, ne može se govoriti o pojedinačnim identitetima već o višestrukome identitetu, o višestrukome sebi. Stoga je identitet “zasnovan na susretu sa Drugim; to je razumijevanje sebe kao drugog” (Streib 2001, str. 139). Razumijevanje drugog i drugačijeg je ključno pitanje u bosanskohercegovačkom političkom i društvenom kontekstu. Stoga, međureligijski susret mora ovdje biti u središtu i ovaj susret koji je okarakteriziran znatiželjom, otvorenosću i međusobnim poštovanjem mora se odraziti na religijsko obrazovanje. Dakle, časovi religijskog obrazovanja moraju uzeti u obzir pluralnost u kojoj svi živimo, kao i naše višestruke identitete.

“Djeca žive u ideološki višestrukome i pluralnome društvu, u kojem moraju naučiti da razumiju sami sebe u društveno - emotivnome smislu i u kojem moraju naći svoje mjesto. . . Naglasak više nije primarno na prijenosu, već na potrebi za smislom i razvojem ličnog identiteta (Kuindersma/Valster 2007, p. 123)

Istraživanje pokazuje da se djeca koja žive u multikulturalnom okruženju mogu kretati nesamosvjesno iz jedne kulture u drugu stvarajući "određene komplekse zbog djelimične identifikacije sa članovima svojih vlastitih vjerskih i etničkih grupa i drugih grupa, ali Štoć ne ugrožava njihov integritet kao osoba" (Jacksons, str. 19). Istraživački rad sa mladim Hindusima, također, pokazuje da je "biti Hindu" središnji aspekt njihovog identiteta, ali da su višestruki uticaji kombinirani s ovim stvorili novu sintezu identiteta. Slično tome, druga studija o pakistanskoj muslimanskoj djeci koja žive u Oslu otkriva skup kulturnih i društvenih identiteta kod djece koji je nastao kroz proces interpretacije u kojem su ona razvila svoju samosvojnost i ono što istraživač Sisel Österberg naziva "integrirani pluralni identitet" (Jacksons, str. 19).

Politika identiteta u Bosni i Hercegovini ima za cilj stvaranje odvojenih i jedinstvenih identiteta među tri veće vjerske i etničke grupe da bi se postigli određeni politički i društveni ciljevi. Decentralizirane obrazovne strukture joj služe i ideja odvojenih i izoliranih vjerskih identiteta predstavlja politički prioritet a ne zajedničko razumjevanje koncepta građanina (Skeie 2001, str. 246-247). Konfesionalno religijsko obrazovanje, zasnovano na ideji razdvajanja i namjerne izolacije od alternativnih stavova, je efikasan način ostvarivanja takve politike identiteta. Kao što je to rekao Todd Gitlin "Ništa ne osigurava neku vjeru bolje od institucionalizacije, čak i loše institucionalizacije (Gitlin 1998, str. 164). "Nema sumnje da je konfesionalno religijsko obrazovanje u državnim školama jedan od načina institucionalizacije politike identiteta zasnovane na nacionalizmu i etničkom i vjerskom separatizmu. Moglo bi se čak reći da je danas religijsko obrazovanje u državnim školama zamijenilo marksizam, ne samo kao moralni autoritet već, također, kao način kontroliranja razvoja vjerskih i etničkih identiteta. Ovo sprečava dublje razumjevanje odnosa između religije i identiteta i toga kako su ova dva koncepta povezana sa društvenim kontekstom u kojem živimo. Čini se da je jedan od primarnih ciljeva održavanje društvene kohezije zasnovane na nacionalizmu, odnosno, kako to Benedict Anderson kaže, zamišljenoj ideji o zajedničkim korijenima.

4.2. Religijsko obrazovanje i pitanje izbora

Pitanje izbora u vezi sa religijskim obrazovanjem je izuzetno problematično. Empirijski podaci pokazuju da roditelji nemaju uvijek izbor u pravom smislu te riječi. Pravi izbor pretpostavlja mogućnost biranja između barem dvije jednako dobre mogućnosti. U praksi se to svodi na izbor između vjeronauke i ničega. Prethodno provedeno istraživanje (Popov/Ofstad 2006, str. 96) o ovom pitanju pokazuje da su učenici koji ne pohađaju religijsko obrazovanje na gubitku u odnosu na učenike koji pohađaju, iako je zakonom propisano nešto sasvim suprotno. Kao što je navedeno ranije, u Republici Srpskoj religijsko obrazovanje je obavezno za učenike i učenice pravoslavne vjere tokom čitave osnovne škole. U Federaciji BiH predmet je izborno-obavezan, što znači da kada jednom roditelj da svoj pristanak, učenik ili učenica je mora pohađati do kraja osnovnog obrazovanja. Ovo istraživanje politike pokazuje da je izbor roditelja striktno ograničen na nekoliko načina. Uočena su slijedeća četiri problema u vezi sa pitanjem izbora:

- Učenicima nije omogućena alternativa za religijsko obrazovanje;
- Roditeljima se ne pružaju informacije o religijskom obrazovanju;
- Roditelji nemaju nikakav uticaj na sadržaj predmeta religijskog obrazovanja;
- Svjesno ili nesvjesno, roditelji osjećaju pritisak društvenog okruženja kada se opredjeljuju za religijsko obrazovanje.

Roditeljima u RS-u nije data bilo kakva mogućnost biranja i svi roditelji u intervjui su se bunili protiv takvog pristupa, iako podržavaju konfesionalno religijsko obrazovanje u državnim

školama. U Federaciji su skoro svi roditelji rekli da su morali potpisati papir kojim su dali dopuštenje da njihovo dijete pohađa religijsko obrazovanje, jedna majka nije se mogla sjetiti je li nešto potpisala ili ne, a jedna je rekla da nikada nije potpisala ništa. Jedna od roditelja, po profesiji učiteljica, se prisjeća:

“On (roditelj) dobija formular koji mora popuniti i potpisati. Možete zamisliti koliko je to teško za roditelja koji nema prethodno iskustvo (sa vjeronaukom) i koji nema mogućnost dalje rasprave po ovom pitanju. Svi roditelji uzimaju formular i potpisuju ga u tišini, čak ne pitajući dijete ... Ovo nije pošteno prema roditeljima. A većina roditelja si postavlja glavno pitanje: “Hoće li moje dijete ostati samo ukoliko ne potpišem?”

Drugi majka je izrazila svoju brigu u vezi sa pritiskom koji vrše vjerske zajednice:

“One (vjerske zajednice) podržavaju podjele, upliću se u politiku i društvena dešavanja. Prisustvovanje religijskom obrazovanju je uslovljeno potvrdom u crkvi. Nije dovoljno ići u crkvu, već se mora pohađati i vjeronauka i ja mislim da je to svojevrsni pritisak.”

Svi roditelji su rekli da im škola nikada nije ponudila nikakav alternativni predmet. Kako onda možemo pričati o izboru. Ovaj aspekt davanja mogućnosti izbora je u potpunosti formalan i beznačajan. Kako možemo razgovarati o izboru ako se učenicima ne pruža barem još jedna dodatna smisaona alternativa? Roditelji, također, govore da škola nikada nije javno raspravljala o prednostima i nedostacima konfesionalnog religijskog obrazovanja u odnosu, na primjer, na predmet Kultura religija. Većina roditelja nije čak ni znala razliku između ova dva školska predmeta.

Nalazi istraživanja su naročito zanimljivi kada se posmatraju u sklopu četiri stuba sveobuhvatnog obrazovanja o kojima sam prethodno govorila. Kroz kontinuirani proces razvoja sveobuhvatnog modela, obrazovanje predstavlja interakciju između pojma moć i pojma osnaživanje. Stoga sveobuhvatno obrazovanje za cilj ima omogućavanje ljudima da upravljaju svojim životima, s tim da i sveobuhvatno religijsko obrazovanje mora biti međureligijski, međukonfesionalno, međugeneracijski i međudisciplinarno usmjereno na dijalog i kvalitativni pristup služeći kako pojedincu i pojedinki tako i zajednici (Schreiner/Banev/Oxley 2005, Ostr. 31).

Stoga:

“... Ako se jedan predmet treba izabrati umjesto drugog, bitno je znati kako se jedan razlikuje od drugog i zašto jednom treba dati prednost u odnosu na drugi kao sastavnom dijelu ukupnog iskustva i karaktera učenika. Kao drugo, ... plan učenja može najbolje doprinijeti razvoju osobe ukoliko ima za cilj postizanje cjelosti jednog ljudskog bića”.

Kontekst religijskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini je pluralnost. Ovo se mora uzeti u obzir kada se raspravlja o pitanju religijskog obrazovanja u sistemu javnog školstva. U ovom kontekstu vjerske pluralnosti za očekivati je da bi ljudi biraju opciju koja bi im pružila najviše znanja i informacija o drugim vjerskim tradicijama. Međutim, nekada ljudi ne djeluju samo da bi u potpunosti iskoristili prednosti, već da bi dobili nešto ili izbjegli kaznu. Ove nagrade i kazne su utkane u društveno okruženje. Kako sam prikupljala više informacija, tako su mi sagovornice i sagovornici skrenuli pažnju na važnost pritiska grupe i na ideju da drugi u njihovom okruženju, također, podržavaju konfesionalno religijsko obrazovanje. Jedan od njih je izrazio ovo mišljenje na slijedeći

način: *"Ja želim da moje dijete ide kao što idu i sva druga djeca"*. Čini se da je ovo jedan od glavnih razloga pošto ga je potvrdilo mnogo roditelja u nekoliko navrata. Ovo jasno pokazuje da je postojanje identiteta jedne vjerske/etničke grupe u Bosni i Hercegovini izgrađeno u odnosu na druge dvije vjerske/etničke grupe. Sagovornici su, također, pomenuli da je njihova odluka da podrže religijsko obrazovanje u školama povezana sa njihovom pretpostavkom da *"oni (osobe koje pripadaju drugim konfesijama), također, pohađaju konfesionalno religijsko obrazovanje"*. Drugim riječima, logika "mi to radimo jer oni to rade" je osnovni razlog za njihovu odluku da podrže konfesionalno religijsko obrazovanje. Ovo je najbolje izraženo u slijedeće dvije izjave:

"Kao sto Bošnjaci uče o svojoj vjeri nisam protiv da moje dijete ide sa svojim narodom, neka svako uči po svom (vjerskom) zakonu."

Majka iz Bugojna.

"U Republici Srpskoj svako dijete pohađa vjeronauku, a ako oni to rade zašto ne bismo mi."

Otac iz Sarajeva.

4.3. Religijsko obrazovanje i pripadnost

Roditelji, također, podržavaju religijsko obrazovanje jer žele da njeguju osjećaj pripadnosti i da prenesu svoje vlastite tradicije i vrijednosti na svoju djecu. Njihovi odgovori sugeriraju bitnost zajednice pošto oni žele podržati zajednicu u školskom sistemu. Odgovori se, također, mogu shvatiti kao njihova želja da održe vezu sa svojom tradicijom i svojom prošlošću, nečim što može stvoriti osjećaj trajnosti i sigurnosti (Phenix 1964, str. 5). Pošto su svi sagovornici vjernici i izvorno dolaze iz religioznih porodica, možemo vidjeti kako su prednosti koje oni imaju usvojene kroz socijalizaciju i njihova vlastita prošla iskustva. Ovaj proces socijalizacije se nastavlja i njegovi elementi se prenose na njihovu vlastitu djecu. Iako su svi podržavali konfesionalno religijsko obrazovanje u državnim školama, nisu mogli objasniti zašto je bilo potrebno imati konfesionalno religijsko obrazovanje u državnim školama umjesto u vjerskim zajednicama. Njihova podrška se na neki način kosila sa činjenicom da vikendom dobrovoljno šalju svoju djecu na dodatno religijsko obrazovanje u lokalne džamije i crkve. Kada ih se upitalo zašto, oni su odgovarali da je religijsko obrazovanje koje se pruža u državnim školama nedovoljno za sticanje iscrpnog i potrebnog znanja o vlastitim religijskim vjerovanjima, ritualima i praksama.

4.4. Konfesionalno religijsko obrazovanje ili Kultura religija

Roditelji su pitani i o njihovom stajalištu u vezi sa predmetom Kulture religija. Iznenadujuće ili ne, velika većina roditelja je pozitivno ocijenila to da sva djeca pohađaju časove religijskog obrazovanja na kojima bi učili o svim religijama. Neki od roditelja pozvali su se na činjenicu da nikada nije bilo nikakve rasprave o ovom pitanju i da škole nisu nikada organizirale bilo kakav informativni sastanak ili diskusiju o ovome. Jedan od roditelja je izrazila svoje gledište o ovome:

"Proces biranja između dvije alternative (konfesionalnog religijskog obrazovanje i Kultura religija) išao bi postepeno. Prije bi svako pohađao časove religijskog obrazovanja, ali danas se to mijenja. Mislim da bi roditelji pažljivo prišli ovom pitanju da vide o čemu je riječ. Potrebno je vremena za sve. U Hrvatskoj već raspravljaju o uvođenju alternative. Ovdje nikada nismo imali raspravu i ja mislim da je velika greška što roditeljima nije data prilika da izraze svoje mišljenje i da utiču na to "

Ispod je nekoliko zanimljivih komentara koji su roditelji dali u vezi sa Kulturom religija:

“Morala bih vidjeti program da zauzmen stav, ali ako je riječ o uvažavanju i učenju o svim religijama i sticanju opće kulture koja mu treba kroz život, onda bih ja to prihvatila za svoje dijete”

“Nisam nikada čula za Kulturu religija. Ne bi mi smetalo da bude prisutan, ali ne paralelno sa vjeronaukom jer bi to bilo previše predmeta u školi. A kad bih birala, morala bih razmisliti. Prednost bi bila što bi svi bili prisutni na času, a ne hodali po hodnicima. Nemam dovoljno informacija da bih donijela odluku, nikad nisam bila uključena u debatu.”

“Škola ne organizuje alternativne aktivnosti za djecu koja ne pohađaju vjeronauk, a škola se uvijek izvlači . . . Socijalna inkluzija je bitna, da su sva djeca uključena.”

“. . . ne bi bilo loše da uče i o svim religijama . . . nikad se ne zna gdje ga put može odvesti . . . pozitivno je da ima znanje.”

Ja bih to (Kulturu religija) podržala. Zato da djeca znaju, da uče, pa jel’ škola za znanje . . . Podržala bih to zbog znanja, a da ima religiju u svojoj vjerskoj zajednici, i zbog mira u zemlji.”

“. . . to (Kultura religija) je dobro, gledaj, ako hoćeš multietničku Bosnu onda je to važno. Ja bih bio najsretniji da djeca sve znaju.”

Ono što roditelji govore je da moraju znati više, da moraju biti informirani kako bi donijeli ispravnu odluku. Kako sada stvari stoje, oni su niti informirani niti im je data neka alternativa. Također, roditelji žele svu djecu u jednoj učionici i otvoreni su i imaju pozitivno mišljenje o tome da njihova djeca stiču znanje o svim religijama. Roditelji razumiju širi kontekst države u odnosu na mir i integracije i vide vezu između tih društvenih procesa i konfesionalnog modela religijskog obrazovanja.

5. Prema cjelovitom i integrativnom religijskom obrazovanju

Početa tačka ove studije jeste ta da je religija bitan školski predmet o kojem treba učiti i kojem treba kritički raspravljati. Politika i škole ne smiju biti “religijski slijepi” kao što je to slučaj u Francuskoj i Turskoj. U isto vrijeme je ključno ne praviti veću štetu nego korist. U vezi sa ovim je bitno obratiti pažnju na to kako se religija podučava. Podučavanje religije iz čisto konfesionalne perspektive predstavlja niz izazova u bosanskohercegovačkom kontekstu, koji karakterizira pluralitet vjerovanja i načina življenja kao i iskustava o nedavnom ratnom sukobu. Konfesionalno religijsko obrazovanje je po prirodi isključivo s obzirom da je usmjereno samo na učenike koji pripadaju jednoj od glavnih vjerskih grupa i čija je praktična i pedagoška organizacija privilegija crkava i vjerskih zajednica. Ovaj oblik religijskog obrazovanja ne osigurava potrebni senzibilitet, intelektualnu ispravnost i pravičnost, i obično ohrabruje uskogrudan pogled na kompleksan i fascinantant društveni fenomen, kao što je to religija. Također, pojačava tradicionalizam i opća stereotipna mišljenja o drugim vjerskim zajednicama. Njegov primarni cilj je da prenese znanje o religijskim doktrinarnim istinama, te vrijednostima i moralom, povezanim sa njima. Nema transformacije znanja i priznavanja raznolike, pluralne i bogate ljudske religioznosti i učenje o njoj je strogo ograničeno.

Konfesionalno religijsko obrazovanje se, također, može posmatrati kao produženje sukoba zasnovanog na konfesionalnoj nejednakosti, netoleranciji, isključenju i odvajanju i/ili segregaciji školske djece. Ako se ispravno shvati, ova tvrdnja je svakako bitna. U bosanskohercegovačkom poslijeratnom kontekstu takav pristup religijskom obrazovanju otežava prevazilaženje razlika i sprečavanje sukoba. Pošto je religija bitan i temeljan element identiteta naroda, ovdje religija nikada ne smije biti zapostavljena ili marginalizirana. Takav pristup bi samo stvorio osjećaj otuđenja i otpora. Ali, mi ne možemo odbaciti istraživanja i otvorene rasprave o posljedicama koje trenutni model podučavanja religije stvara za budućnost bosanskohercegovačkog društva – istraživanja i rasprave kojih danas nema. Veliki izazov leži u pronalaženju modela podučavanja o religijama i vjerovnjima koji poštuje niz osjetljivih pitanja iz domena religije u zemlji.

5.1. Međureligijsko obrazovanje

U gore predstavljenoj diskusiji smo vidjeli kako je bosanskohercegovačka politika odabrala da riješi trenutne izazove multietničnosti, integracije i izgradnje mira. Ali, šta roditelji misle o Kulturi religija? Kada su upitani da li bi podržali međukonfesionalno religijsko obrazovanje, svi roditelji su odgovorili potvrdno. Tokom rasprave u vezi sa prednostima i nedostacima postojanja sveobuhvatnog religijskog obrazovanja u odnosu na postojanje dogmatskog i jednostranog pristupa ovoj tematici, roditelji su izrazili ključne razloge zabrinutosti. Svi roditelji bili su mišljenja da bi inkluzivni pristup u podučavanju religijskog obrazovanja u pluralnom društvu povećao znanje, njegovao demokratiju, mir i suživot i smanjio vjerske i etničke sukobe i segregaciju. Nedostatak znanja i upoznavanja često vodi do nerazumijevanja kao što je to izrazio jedna od roditelja iz Mostara.

“Evidentno je da djeca ne znaju ništa o drugim religijama i mislim da to nije dobro. Zašto? Zato što živimo u multinacionalnom i multikonfesionalnom sustavu i djecu treba odgajati u tome da je ljepota u našim različitostima, a i da se ima više znanja. Evo na primjer, jedan je učenik opsovao Boga pa kaže “Nisam ja učiteljice opsovao Boga, opsovao sam Allaha”. Je li žalosno da dijete ima 70 sati vjeronauke a da ne zna da je Bog jednako Allah?”

Glavna briga u vezi sa uvođenjem Kulture religija dolazi od vjerskih zajednica. Njihov zajednički argument je da nastavnici i profesori ne mogu podučavati religiju ukoliko nisu neke određene vjeroispovjesti. Kao što to nalažu *Toledo vodeća načela* moguće je da nastavnici otvoreno podučavaju i izražavaju svoja vlastita sekularna ili religijska uvjerenja i opredjeljenja učenicima dok god se to radi na otvoren i transparentan način. Ukoliko nastavnik ili nastavnica namjerava davati prednost svom vjerskom stajalištu po cijenu svih drugih, predstavljajući ga kao jedinu istinu u shvatanju vjerskih pitanja, onda imamo ozbiljan problem u obrazovnom sistemu. Ukoliko, pak, nastavnik ili nastavnica objašnjavajući svoja vlastita gledišta priznaje u isto vrijeme da ostali imaju drugačija viđenja koja treba uvažavati, onda imamo dobro obrazovanje.

Neki od roditelja izrazili su svoju brigu u vezi sa posljedicama trenutnog modela religijskog obrazovanja i za pojedinca i pojedinku i za društvo u cijelini:

“Kad sam bila mala išla sam u Crkvu . . . išli smo s ljubavlju i imali smo druženje, a vjerske zajednice su bile mnogo aktivnije . . . danas je prezasićenje. Moje dijete je nakon što je dobio sve sakramente prestao da ide (u Crkvu), nisam ga mogla natjerati jer nije htio, ništa ga nije privlačilo.”

Te:

“Da, mislim da to (vjeronauka) pravi zidove na negativan način”

Bilo je, pak, i drugačijeg mišljenja:

“Mi smo razdvojeni imenima i prezimenima i našom nacijom i ne mislim da je to (vjeronauka) razdvajanje u pravom smislu riječi. Dat je izbor, nije to nikakvo razdvajanje, ne smatram da je to odvajanje, više bi mi smetalo da me neko prisiljava.”

Gornji citati odražavaju trenutne izazove u društvu. Postoje zidovi i podjele među narodima, ali i priznavanje i prihvatanje toga kao što to možemo vidjeti u posljednjem citatu. Ovim se treba pozabaviti tako što će rješenja biti nesena u bosanskohercegovački obrazovni sistem, naročito u religijskom obrazovanju. Religijsko obrazovanje mora biti sredstvo uklanjanja podjela i jačanja integracije i međusobnog poštivanja i razumijevanja.

6. Politike za religijsko obrazovanje u pluralnom društvu

Sve relevantne interesne strane moraju pažljivo ponovno razmotriti trenutni model religijskog obrazovanja u odnosu na moderno obrazovanje. Svi želimo imati škole koje su otvorene i koje nas dočekuju sa atmosferom pozitivnih osjećaja kao što su tolerancija, razumijevanje, dijalog i suživot. Također smo zadovoljni kada nam djeca razvijaju vještine kritičkog i analitičkog razmišljanja, te vještine vlastitog tumačenja koje im pomažu u njihovom profesionalnom i ličnom razvoju. Konačno, očekujemo od našeg sistema javnog školstva da njeguje integraciju, mir i stabilnost. Međutim, ukoliko pogledamo trenutni konfesionalni model religijskog obrazovanja, vidimo da, ustvari, idemo u suprotnom pravcu. Pitanje koje se ovdje postavlja je koji model religijskog obrazovanja najviše odgovara okolnostima u Bosni i Hercegovini danas. Ne postoji otvorena i transparentna rasprava o ovom pitanju i vjerske zajednice predstavljaju jaku opoziciju bilo kakvim promjenama trenutnog modela. U ovom trenutku se čini da tvorci politike nisu spremni (ponovno) razmotriti problem. Ipak, pitanje izgradnje jedinstva i stvaranja društva koje karakterizira međusobno povjerenje, sigurnost i stabilnost, je ključno. Roditelji igraju bitnu ulogu u ovom procesu. Oni moraju biti uključeni u raspravu i njihovo viđenje ovog pitanja mora se poštovati.

Branioci tradicionalizma žele zadržati konfesionalno religijsko obrazovanje u državnim školama, gdje se djeca obrazuju o svojoj vlastitoj religiji ili ih se upućuje u nju s ciljem njegovanja vjere i jačanja moralnosti. Takvi pristupi obično žele identificirati određenu religijsku tradiciju, islam, katoličanstvo ili pravoslavlje, sa određenim pogledima na kulturu i vrlo često etničku pripadnost. Uz takav pristup religija vrlo lako može biti u službi etničkih ili nacionalističkih ideja. Također, može biti vrlo efikasan alat za izgradnju i jačanje razlika među ljudima na negativan i neprijateljski način.

Trenutni model podučavanja religije u kojem se primjenjuje isključiv, redukcionistički i doktrinarni pristup religiji u državnim školama odražava dublju krizu u etnički podijeljenom bosanskohercegovačkom društvu. Ova kriza se odnosi na međusobno nepovjerenje i osjećaj nesigurnosti. U mnogo primjera se čini da je religija utočište u kojem se traži sigurnost i pripadnost. U isto vrijeme se pokazalo da religija sadrži vrijednosti i prakse koje su destruktivne po ljudski život i razvoj, kao što smo to mogli vidjeti u protekle dvije decenije u Bosni i Hercegovini. Općenito bi se moglo reći da “obrazovanje znači da smo dovoljno brižni da probudimo veličinu unutar svake pojedine osobe” (Schreiner, p. 81). Ova se ambicija mora jednako odraziti u religijskom obrazovanju koje mora biti odgovor na trenutne izazove s kojima se suočavaju građani i građanke Bosne i Hercegovina, odgovor koji potvrđuje život i gradi mir. Uz obrazovan-

je općenito, religijsko obrazovanje mora njegovati raznolikost i ohrabrivati razne perspektive, metode, primjene i prakse. Mi moramo naći načine da prevaziđemo razlike i pokrenemo se u smjeru koji nudi inkluzivna, humana rješenja na probleme koji su povezani sa trenutnim modelom religijskog obrazovanja.

Kako onda možemo naći dobra i izvediva rješenja za naš problem? Razmotrene su slijedeće tri moguće političke opcije, zajedno sa njihovim očekivanim rezultatima:

Politike	Očekivani rezultati
1. Konfesionalni pristup – Status quo Konfesionalno religijsko obrazovanje koje se organizuje u državnim školama u režiji vjerskih zajednica.	• Asimilira i diskriminira vjerske manjine i ateiste; • Daje prioritet politici identiteta radije nego jedinstvenom shvatanju koncepta građanstva; • Dogmatski je, isključiv i redukcionistički; • Fokusira se na <i>učenje da bi se postiglo znanje</i> i učenje <i>da bi se djelovalo</i> u užem smislu; • Nije dovoljno otvoreno prema "novim" religijskim grupama i perspektivama. • Može podsticati nacionalističke i isključive etničke identitete; • Prenosi znanje;
2. Međureligijski pristup Međukonfesionalno religijsko obrazovanje za sve učenike o svim religijama sa fokusom na promjenu perspektive.	• Uči o religiji i od religije; • Zasniva se više na znanosti nego na normativnoj teologiji; • Inkluzivan je i cjelovit; • Njeguje religijsku raznolikost i pluralnost; • Podstiče kritičko i nezavisno razmišljanje; • Fokusira se više na transformaciju nego na prijenos znanja;
3. Protoreligijski pristup Državne škole ne nude strukturirano religijsko obrazovanje	• Neznanje o religiji će se produbiti; • Doći će do otpora i protivljenja; • Ohrabruje se osjećaj ugroženog identiteta i nesigurnosti; • Razvija se antagonizam naspram države.

6.1. Opcija politike 1 – Konfesionalni religijski pristup

Konfesionalno religijsko obrazovanje je jedna od glavnih dezintegracijskih sila u bosansko-hercegovačkom sistemu javnog obrazovanja, i jedan je od primarnih mehanizama održavanja podjela među religijski-različitim grupama ljudi. Trenutni model religijskog obrazovanja čvrsto podržavaju Crkve i vjerske zajednice i obično ga podržavaju nacionalne političke stranke na vlasti, koje (ponovno) postavljaju dominantni javni diskurs pojednostavljenih i jednoobraznih identiteta. Analiza sadržaja udžbenika u nacionalnoj grupi predmeta, uključujući i religijsko obrazovanje, pokazuje da su fokusirani na svoju vlastitu etničku grupu i da ne teže multikulturalnom društvu. Ovo podržava segregaciju u školama i društvu kao cjelini. Nevjerovatno je to što su sve tri glavne vjerske zajednice ujedinjene kada je u pitanju trenutno religijsko obrazovanje u državnim školama. Nije ni čudo da je tako, kada je "Škola glavna arena socijalizacije pored porodice. Ona je bitna za kulturološku reprodukciju društva (Kuburic/Moe, str. 1). A ishod je da, takva politika identiteta ignorira, obeshrabruje i čini nas slijepima na druge vrste identifikacije i društvene pripadnosti. Teško da se može previše naglasiti koliko je bitno pružiti prostor drugim identitetima da se razvijaju, s obzirom da oni, također, pružaju priliku za podsticanje identiteta (lokalnih, regionalnih, klasnih itd.) zasnovanih na neetničkim i nereligijskim kriterijima. Ovim se ne tvrdi da religijski i/ili etnički identiteti nisu bitni i da ih treba prigušivati. Upravo suprotno od

toga, kao što je ova studija politike pokazala religijski je identitet veoma bitan za roditelje i to se mora poštovati. Ova opcija politike znači održavanje *statusa quo* i ne preporučuje se pošto podržava podjelu i protivi se integraciji i sigurnosti u sistemu javnog obrazovanja.

6.2. Opcija politike 2 – Međureligijski pristup

Državne škole moraju biti sigurno mjesto na kojem svi učenici trebaju da budu afirmirani, bez obzira na njihovo vjersko ili sekularno porijeklo. Sva religijska i nereligijska vjerovanja moraju se shvatati ozbiljno i mora ih se poštovati. Dijalog i međusobno poštovanje i razumijevanje moraju biti u središtu podučavanja o religiji. Ova politika predstavlja koju preferiram i preporučujem. Odnosi se na model međukonfesionalnog religijskog obrazovanja koji je zasnovan na UNESCO-ovim osnovnim stubovima obrazovanja i Toledo vodećim načelima u kojima se i pripadanje i nepripadanje religiji jednako poštuju. Takav pristup nije samo učenje o religiji, on je, također, učenje od religije i njenog bogatstva mudrosti, priča, jezika, metafora, historije, ličnosti, duhovnosti, itd. Također je to i promjena perspektive. Glavna prednost takvog pristupa leži u njegovoj cjelovitoj i inkluzivnoj prirodi, koja bi, također, doprinijela većoj integraciji i spriječila asimilaciju ili razdvajanje. Ova opcija se, također, preporučuje zbog samih religijskih vjerovanja i duhovnosti. Kao što je to formulirao jedan jevrejski rabin:

“Duhovnost je poput ptice: ukoliko je držiš prečvrsto, ona se uguši; ukoliko je držiš isuviše labavo, ona odleti. Ključno za duhovnost je odustvo sile.”

Pojam duhovnosti odnosi se na religiju, ali također i na moral, ljepotu, osjećajnost i posvećenost. Ona odražava “unutarnji pejisaž naših života” (Schreiner, str. 111). Danas su učenici otvoreno prisiljeni na pohađanje religijskog obrazovanja. Postoji rizik da bi učenici, zbog nametnutog obaveznog religijskog obrazovanja, mogli razviti odbojnost prema vjerskim pitanjima.

6.3 Opcija politike 3 – Protoreligijski pristup

U bivšoj Jugoslaviji je religija bila marginalizirana i zabranjena u sistemu javnog obrazovanja. Takav pristup je prigušio raznolike vjerske identitete stvarajući osjećaj da su oni inferiorni u odnosu na prevladavajući državni jugoslovenski identitet. Religija se ne smije ignorirati niti zapostavljati. Mnogi učenjaci su predvidjeli da će religija nestati kao ishod ekonomskog i naučnog napretka. Ne samo da se to nije desilo već se religija vratila u javnu sferu mnogo snažnije nego je to iko mogao zamisliti. Okvirni koncept za uvođenje novog rješenja je:

Šta raditi	Kako to uraditi
Započeti javnu debatu o pitanju uvođenja Kulture religija i objasniti prednosti takvog pristupa za religijsko obrazovanje	Razviti informativnu kampanju: pisati članke u medijima, organizirati radionice za roditelje u školama, napraviti web-stranicu o ovom pitanju uz mogućnost raspravljanja, itd.
Započeti promjene u zakonima da bi se Kultura religija učinila obaveznim školskim predmetom u sedmom, osmom i devetom razredu osnovne škole	Započeti kampanju zagovaranja koja bi bila usmjerena na donosioce odluka kao što su članovi parlamenta, viši državni službenici itd. lobiranjem.
Započeti dijalog o ovom pitanju sa vjerskim zajednicama	Organizirati radionice sa vjerskim predstavnicima da bi se objasnilo stajalište i našla neka druga rješenja za njih kao što je prisiljavanje države na izdvajanje javnih sredstava za konfesionalno religijsko obrazovanje u crkvama i vjerskim zajednicama.

- Informativna kampanja je potrebna da bi se popunila praznina u znanju i obaviještenosti. Potrebna je da bi se započele javne debate, po mogućnosti na lokalnom nivou, te da bi se kritički raspravili različiti modeli podučavanja religije.
- U ovom trenutku je Kultura religija prisutna u državnim školama, uglavnom srednjim školama, kao pilot-projekat. Da bi predmet postao obavezan za sve učenike, postojeći zakoni se moraju mijenjati. Ovo zahtijeva organiziranje kampanje zagovaranja za izmjenu zakona kako da bi se dobila potrebna podrška među političarima u parlamentima.
- Bitno je imati otvoren dijalog sa Crkvama i vjerskim zajednicama da bi se dobila njihova stalna podrška. Po mom mišljenju vjerske zajednice igraju bitnu ulogu u društvu i kao takve mogu igrati bitnu ulogu u jačanju vjernika i vjernica, te solidarnosti i mira među ljudima. Pošto konfesionalno religijsko obrazovanje čini bitan dio prenošenja vjerovanja i očuvanja vjerskih tradicija i rituala mislim da je bitno da se iz javnih sredstava pruži finansijska podrška vjerskim zajednicama za njihov rad u vezi sa religijskim obrazovanjem, koje bi bilo organizirano u njihovom vlastitom okruženju tj. u Crkvama i vjerskim zajednicama.

7. Preporuke

Kako podaci prikupljeni kroz kvalitativne intervju pokazuju, roditelji smatraju da je njihov religijski identitet veoma važan. Ipak, ovo ne znači nužno da isključivo podržavaju konfesionalni model podučavanja religije u državnim školama i da su zatvoreni za alternativne načine podučavanja o religiji. Većina roditelja-sagovornika je otvorena za međureligijsko religijsko obrazovanje za sve. Ovo nam govori da, možda, ne bi trebalo uzimati kao gotovu stvar to što roditelji podržavaju konfesionalno religijsko obrazovanje samo zato što su vjernici. Prikupljeni podaci, također, pokazuju da vjernici koji prakticiraju vjeru, šalju svoju djecu na religijsko obrazovanje koje se organizira u vjerskim zajednicama vikendom, s obzirom da smatraju da je ono što se pruža u školama prilično nedovoljno. S obzirom da se preporučena politička opcija - uvođenje međureligijskog učenja - tiče uglavnom tri glavne interesne strane, tj. tvorca politika, vjerskih zajednica i roditelja, set preporuka sastavljen je za svakog od njih:

7.1. Preporuke za tvorce politike

- Preispitati trenutni konfesionalni model podučavanja o religijama u svjetlu cjelovite i inkluzivne nastave religijskog obrazovanja zasnovane na stubovima modernog podučavanja kao što je to preporučeno od strane UNESCO-a i u skladu sa Toledo vodećim načelima;
- Pri razmatranju pitanja konfesionalnog religijskog obrazovanja u državnim školama uzeti u obzir integraciju i stabilnost države. Budući razvoj države će uveliko ovisiti od kvaliteta sistema javnog obrazovanja;
- Podržati vjerske zajednice javnim sredstvima za konfesionalno religijsko obrazovanje koje se organizira u vjerskim zajednicama, a koju pružaju vjerske zajednice pod uvjetom da ne promoviraju mržnju niti neprijateljstvo.
- Ukoliko se podržava nekonfesionalno religijsko obrazovanje, kao što je to preporučeno u ovoj studiji politike, uključiti Crkve i vjerske zajednice zajedno sa drugim bitnim sudionicima i stručnjacima u stvaranje nastavnog plana i programa i udžbenika kako bi se osigurao neophodni religijski senzitivitet.

7.2. Preporuke za vjerske zajednice

- Podržati uvođenje nekonfesionalnog religijskog obrazovanja u državne škole na osnovu UNESCO-ova četiri osnovna stuba obrazovanja i Toledo vodećih načela;
- Ojačati i ulagati u religijsko obrazovanje u vlastitim zajednicama da bi se pružila visokokvalitetna usluga polaznicima;
- Preuzeti odgovornost za društvene procese u državi i podržati mir, integraciju i stabilnost kroz sistem cjelovitog i inkluzivnog obrazovanja, uključujući i religijsko obrazovanje;
- Zahtijevati finansiranje iz javnih sredstava za religijsko obrazovanje u vlastitim zajednicama.

7.3. Preporuke za roditelje

- Priključiti se u nekom roditeljskom udruženju u lokalnoj zajednici ili ga organizirati ako ne postoji. Staviti religijsko obrazovanje na dnevni red udruženja. Započeti diskusiju o prednostima i nedostacima trenutnog modela religijskog obrazovanja u lokalnoj zajednici, posebno školi;
- Pri donošenju odluke o časovima religijskog obrazovanja za svoje dijete, uzeti u obzir pitanja mira, stabilnosti i integracije države;
- Zahtijevati da uprava škole stvori prostor za raspravu o pitanju religijskog obrazovanja u školi vašeg djeteta, kako bi imali više saznanja i informacija;
- Zahtijevati od uprave škole da omogući roditeljima da utiču na sadržaj religijskog obrazovanja;
- Dati podršku onim tvorcima politike koji su spremni da uvedu međureligijsko obrazovanje u sve državne škole i za sve učenike, te onima koji su posvećeni davanju javnih sredstava za religijsko obrazovanje koje organiziraju vjerske zajednice.

8. Bibliografija

Primarni izvori

Fokusirani intervjui

Identitet osoba sa kojima su vođeni intervjui neće biti naveden ovdje radi povjerljivosti podataka.

Sekundarni izvori

Knjige

Bryman, Alan (2004). *Social Research Methods*. Oxford: University Press.

Duijzings, Ger (2000). *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*. New York: Columbia University Press.

Gitlin, Todd (1998). "From Universality to Difference: Notes on the Fragmentation of the Idea of Left." Craig Calhoun Ed. *Social Theory and the Politics of Identity*. Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers, Ltd.

Jackson, Robert (2005). *Rethinking Religious Education and Plurality: Issues in diversity and pedagogy*. London and New York: Routledge Falmer.

Jackson, Robert (1997). *Religious Education in Interpretive Approach*. London: Hodder and Stoughton Education.

Lweis, Bernard (1968). *The Emergence of Modern Turkey*. Oxford.

Kuburić, Zorica, Moe, Christian. (2006). *Religion and Pluralism in Education: Comparative Approaches in the Western Balkans*. Novi Sad u saradnji sa Kotor Network.

Lederach, John Paul (1997). *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington D.C.: United States Institute of Peace Press

ODIHR Advisory Council of experts on freedom of religion or belief (2007). *Toledo Guiding Principles on Teaching About Religions and Beliefs in Public Schools*. Warsaw: Sungraf.

Fond otvoreno društvo u Bosni i Hercegovini, (2007), *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta*. Sarajevo: CPU.

Fond otvoreno društvo u Bosni i Hercegovini, (2007), *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu? Istraživanje stavova roditelja i učenika o vrijednostima u nastavnim planovima i programima i udžbenicima*. Sarajevo: CPU.

Fond otvoreno društvo u Bosni i Hercegovini, *Religija i školovanje u otvorenom društvu: Okvir za informirani dijalog*. Sarajevo: CPU.

May, Tim (2001). *Social Research*. Buckingham: Open University Press.

Schreiner, Peter, Banev, Esther, Oxley Simon (2005). *Holistic Education Resource Book: Learning and Teaching in Ecumenical Context*. Münster: Wasmann Verlag, GmbH.

Schreiner, Peter, Kraft, Friedhelm, Wright, Andrew (2007). *Good Practices in Religious Education in Europe: Examples and Perspectives of Primary Schools*. Berlin: Lit Verlag.

Popov, Zlatiborka, Ofstad, Anne Mette, Ofstad. (2006). *Religious Education in Bosnia and Herzegovina in Religion in Pluralism in Education: Comparative Approaches in the Western Balkans*. Novi Sad u saradnji sa Kotor Network.

Skeie, Gier. (2001). *Citizenship, Identity Politics and Religious Education in Towards Religious Competence: Diversity as a Challenge for Education in Europe*. Berlin: Lit Verlag.

Izveštaji

Delors, Jacques (1996). *Learning: The Treasure Within: Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century*. Paris: UNESCO Publishing.

Cards program Evropske Unije za Bosnu i Hercegovinu (2005). *Funkcionalni predled sektora obrazovanja u Bosni i Hercegovini.*

Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini (2007). *Towards Inter-religious Understanding in Bosnia and Herzegovina: A Status Report on the Pilot Course Culture of Religion.*

Članci

Charles J. Russo (2000). Religion and education in Bosnia: Integration not segregation? *European Journal for Law Education and Policy*, 4: 121-129.

Pravni akti

Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju. *Službeni glasnik* 18/03.

Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini.
<http://www.aso.zsi.at/attach/LegposreliginSEE.pdf>

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

Fond otvoreno društvo BiH pokrenuo je Program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika početkom 2004. godine. Osnovni cilj programa je unaprijedjenje istraživanja i analize javnih politika kako bi se potaknuo argumentovani dijalog i razvio takav način donošenja odluka u oblasti javnih politika koji će počivati na relevantnim informacijama i realnim opcijama.

Program obuhvata edukaciju iz oblasti istraživanja javnih politika, stipendije za istraživanje i mentorstvo u toku istraživanja. Do sada je, u okviru ovog programa, stipendirano 48 istraživača.

Sva istraživanja su dostupna na www.soros.org.ba.